

Jyske Heste til Europa En holstensk mellemhandler 1830–1840*

Af Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt

Om den danske hestehandels historie

Underligt nok er *Den danske hestehandels historie* ikke skrevet, og det på trods af, at eksporten af danske, særlig jyske heste fra det sene 1700-tal og op gennem hele 1800-tallet var af største økonomiske betydning. Hestehandelen kunne – værdimæssigt – måle sig med tidens okseeksport, som forskningen har ofret ulige mere opmærksomhed. Danske remonter, de unge endnu ikke uddannede heste, udgjorde en hovedbestanddel i de fleste europæiske hæere før 1870, men alligevel har dansk forskning ikke nærmet sig en historisk undersøgelse af økonomien bag hesteeksporten. Selv i den nyligt afsluttede landbrugshistorie får denne vigtige gren af landbrugets handel kun en sidebemærkning (1).

En behandling af hestehandelsens historie i Danmark og hertugdømmerne Slesvig og Holsten har sin helt særlige interesse ved at bidrage til forståelsen af bevægelser i en udvikling, der rækker helt op til vor egen tid. Den vil gøre det muligt at måle handelens voksende betydning i tiden mellem 1850 og 1914 – og dens reduktion frem til 1945/50.

Heller ikke de lande, der først og fremmest aftog hestene, har præsteret en udførlig fremstilling af hestehandelen i nyere

*Jeg takker dr. phil. Bjørn Poulsen for oversættelsen.

Dr. Klaus-J. Lorenzen-Schmidt M. A., f. 1948, arkivar ved Staatsarchiv Hamburg, formand for Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, sekretær for International Association for the Research on Peasant Diaries.

tid. Frankrig indførte alene mellem 1827 og 1856 næsten 61.000 heste (og udførte kun 15.000) og forøgede mellem 1789 og 1840 sin hestebestand fra 1.800.000 til 2.800.000 næsten alene ved import. Ikke desto mindre har det bibliografiske værk i 41 bind »Bibliographie annuelle de l'histoire de France« efter 1921 ikke en eneste fransk afhandling om handel med heste. På samme måde ser det ud for Italien, Belgien og Nederlandene.

Handelsmanden: Johann Ahsbahs

I det følgende skal det forsøges at udnytte en brevbog, der er ført af Johann Ahsbahs fra Grevenkop (Steinburg amt i Holsten), som kilde til en af de betydeligste hestehandlere i første halvdel af forrige århundrede. Undersøgelsen begrænser sig i det væsentlige til et enkelt årti af 1800-tallet, men forsøger at give et bredt bidrag til hestehandelens historie. Brevbogen er en del af et kildekompleks på tre regnskabsbøger fra tidsrummet 1828 til 1848, der tilhørte bonden og handelsmanden Ahsbahs. Specielt brevbogen, der er under udgivelse, giver et detaljeret indblik i hestehandelens funktion. Den belyser på enestående vis både indkøbene i Jylland og hertugdømmerne og salgene til Preussen, Sachsen, Böhmen, Østrig, Italien, Frankrig og Belgien. De to kontokurantbøger, som Ahsbahs førte ved siden af brevbogen for at holde styr på de løbende mellemværender, giver os viden om hans forretninger med kompagnoner, hans bankforbindelser og hans landbrugsdrift.

Det var antagelig faderen, der indførte Johann Ahsbahs (f. 1777, d. 1848 i Grevenkop) såvel som hans ældre brødre Jürgen (f. 1766), Hans (f. 1767) og Claus (f. 1770) i hestehandelens metoder. Den fædrene gård i Steinburg, som voksede fra brænderi og krohold til en egentlig gård ved erhvervelsen jord fra Steinburgs ladegård (2), var ikke stor nok til at sikre alle sønner tilstrækkelig udkomme. Derfor måtte Johann begynde i det små, da han blev selvstændig i 1812. I første række var han hestehandler, dernæst bonde og endelig krovært, for i hans hus logerede hestehandlere fra alle egne (2a). Selv i hans alderdom ændrede indstillingen til landbruget sig ikke væsentligt. Da erkendte han, at det udgjorde fundamentet for hans hestehandel, da han var dårligt stillet, hvis alle hestene

skulle græsse hos naboerne mod græsningspenge eller hvis han skulle købe græs og høl! Derfor forsøgte han også at udvide sit brug. I 1833 havde han 18 morgen (ca. 18 ha) jord, og i 1844 købte han yderligere godt 10 morgen til for 17.100 mark. Alligevel er hele hans erhvervsprofil i langt højere grad handelsmandens end landbrugerens.

På trods af den betydelige rigdom, som Ahsbahs erhvervede gennem hestehandelen, beklædte han ikke offentlige hverv i sin landsby. Til gengæld fik han andre æresbevisninger. Således blev han 22. oktober 1833 »Dannebrogsmænd« for sine fortjenester i netop hestehandelen. Hæderstegnet var endnu kun tildelt ganske få landbrugere. Mellem 1820 og 1833 nød kun 6 gårdmænd i Holsten, 7 bønder i Slesvig og Holsten denne nåde.

Toppen af offentlig anerkendelse blev imidlertid Ahsbahs valg til Stænderforsamlingen i Holsten i 1835. Han blev deputeret for de mindre jordbesiddere (gårdmændene) i valgdistriktet Neuenbrook.

Hestehandel mellem 1800 og 1850

Naturligvis udgør den hestehandel, der udgik fra den holstenske Elbmarsk, kun en del af hertugdømmernes samlede hestehandel. Her var de holstenske handlere imidlertid så dominerede, at oversigtsværker fra første halvdel af 19. århundrede uden videre taler om »Holsteiner Pferde«, når der i virkeligheden menes heste fra kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig. Videresalget mod syd af de heste, der var drevet sammen i hele Jylland og på Fyn, skete nemlig næsten udelukkende ved holstenske handlende. Blandt disse var særlig ditmarskere, men også folk fra Elbmarsken afgørende. Det »Oldesche Grosse Compagnie« med sæde i Neuenbrook var simpelthen *det* førende foretagende inden for området mellem 1827 og 1840 – men også Johann Ahsbahs & Co. regnede sig til hestehandlernes top (3).

Hvilket omfang antog nu hestehandelen i første halvdel af det 19. århundrede? A. C. Gudme anfører 1833 i en oversigt. »I året 1797 er ifølge toldlisterne udført til udlandet:

Danske heste	5.947 styk
Slesvigske heste	3.646 styk
Holstenske heste	6.386 styk
Summa	15.979 styk

Føjer man hertil de heste, som af den ene eller anden grund udføres uden toldafgift, så kan man vel anslå den årlige udførsel til henved 16.000 heste. Man kan deraf antage, at denne handelsartikel årligt bringer mindst en million Rigsdaler til landet« (4). Også Gudme har tilegnet sig toldregnskabernes kategorier: Kun hvad er meldes ved danske toldsteder er »dansk«. Imidlertid må flertallet af de heste, der fortoldes som udførte ved de holstenske toldsteder, ligeledes stamme fra Danmark (5). I året 1829 meldes om 1.575 eksporterede danske heste, men om 7.952 fra hertugdømmerne. Tallet på heste, som solgtes fra hertugdømmerne til Danmark, beløb sig i samme år til kun 5 (6). 1832 havde disse tal yderligt forskudt sig; da blev der fra Danmark kun udført 1.220 heste, men fra Hertugdømmerne 11.054 (7).

Og i Hertugdømmerne dominerede så igen Holsten som mellemhandlerregion. Dette fremgår tydeligt af en almindelig »Übersicht der declarirten Exporten und Importen der Herzogthümer Schleswig und Holstein in den Jahren 1833–1838 incl.« (8) Ifølge denne oversigt androg eksporten:

	Fra begge hertugdømmerne	Heraf Holsten	%
1833	9.075	6.280	69
1834	8.411	5.439	65
1835	8.180	5.638	69
1836	7.879	5.140	65
1837	9.424	5.765	61
1838	10.863	6.863	63

En regionsvis sammenstilling af eksporten gør forholdene endnu tydeligere for det følgende tidsrum. Ifølge en sådan beløb eksporten sig til følgende antal (9):

	Fra kongeriget	Fra Slesvig	Fra Holsten	Eksportoverskud
1841	445	575	9.648	10.299
1842	549	278	8.366	8.932
1843	282	570	10.492	11.152
1844	330	706	12.768	13.479
1845	521	752	13.066	13.955
1846	392	390	11.386	11.914
1847	618	346	10.282	10.898

Disse sidste tal tydeliggør, hvad de eksporterede dyrs sidste opholdssted betød for toldstatistikken.

Tallene gør det imidlertid også muligt at erkende hestehandelens store økonomiske betydning. Dens andel i det danske monarkis samlede eksport i 1830'erne lader sig ganske vist kun dårligt eftervise, da der kun foreligger værdiangivelser for de vigtigste grupper af eksportvarer, men ikke for de enkelte varer. Tydeligt er det dog, at kvægavlsprodukterne fra 1835 tydeligt værdimæssigt overstiger agerbrugsprodukter. Tilsammen udgør de to grupper konstant over 90% af eksportens værdi. I gruppen kvægavlsprodukter fandt man en stærk konkurrence mellem heste og okser, mens køer og kalve såvel som »forædlingsprodukter« (smør, flæsk, kød, uld og knogler) stort set var ubetydelige. Opført blev:

	Heste	Okser	Køer	Kalve
1833	9.075	27.060	4.259	5.761
1834	8.411	27.782	2.212	5.984
1835	8.180	26.452	3.703	6.269
1836	7.879	29.349	3.570	6.997
1837	9.424	27.832	5.203	6.720
1838	10.863	30.970	6.377	6.789

Når man tænker på, at hestenes salgpris (gennemsnit af militær- og luksusheste) var to til tre gange så høj som fedeoksernes, så fremtræder eksportværdierne relationer. Vi må regne med, at hesteksporten fra det danske monarki i årene

1833–1838 udgjorde ca. 15 til 20% af den samlede eksport og følgelig næsten var lig okseeksportens værdi (16).

I og fra Elbmarsken fandt man allerede i 1700-tallet en blomstrende handel med heste. Kort før år 1800 må det første hestemarked i Neuenbrook være oprettet; det afholdtes 28. juli hvert år (11). I 1798 hørte det dog endnu ikke til de betydeligste markeder, for de lå angiveligt i Løgumkloster, Langenhorn, Slesvig, Kliplev, Itzehoe og Plön (12). Oprettelsen af et marked kan tages som tegn på en stigende handel på dette område. Markederne blev velbesøgt af handlende og tiltrak allerede kort efter Napoleonskrigene finansstærke militære og civile opkøbere. De europæiske stater var nødt til nyudruste deres kavalleri og artilleri efter de langvarige krigeriske hændelser og de høje tab af heste. Også den civile køre- og ridepark var stærkt decimeret gennem militære rekvisitioner. Efterspørgslen var altså stor.

De udbudte heste stammede ikke overvejende fra Elbmarsken, som det ellers atter og atter påstås af hesteelskere i deres historiske værker. Selv om importen af engelske avlshingste påbegyndtes efter 1820 af Jakob Olde (3) for at fremme den hjemlige avl, så blev de allerfleste af de heste, der solgtes i Sydvest-Holsten, importeret fra Jylland. For de heste, der ønskedes og som kunne sælges mod klingende mønt, kan slet ikke være opdrættet i Krempe- og Wilster-marsken. De rene hesteavlere i denne region er et produkt af en høj specialisering efter 1950; de fandtes over hovedet ikke i forrige århundrede.

Efterspørgslen

Hvem var nu de holstenske hestehandlers vigtigste aftagere? Først og fremmest kan to afsætningsretninger dokumenteres: den såkaldte »remonte«-handel, der nærmest fremtræder som massehandel, og handelen med luksusheste.

Militært behov (remonter)

Allerede den tidligste overleverede liste over hestehandlere i den holstenske Elbmarsk opstod i forbindelse med et militært behov for heste. Under kampene mellem »ancien regime«-

magterne og det revolutionære Frankrig undersøgte man fra dansk side i 1796, om fransk militær var blevet forsynet med heste fra Helstaten. Franskmændenes partner i det »fjendtlige« udland var den brandenburg-preussiske »entrepreneur« Itzig – åbenbart en jøde – som skulle have leveret omkring 10.000 heste.

Behovet for remonter, de unge heste, hænger tæt sammen med opbygningen af stærkere kavallerienheder ved de stående hære. Det skete ikke samtidigt hos alle hære, men udviklede sig efter det militære behov, der opstod som følge af krigserfaringer. Et godt eksempel byder opbygningen af det preussiske kavalleri efter dets nederlag i den første schlesiske krig (ved Mollwitz 1741). Den reorganisation, som Frederik II herefter satte igang, førte til kraftig udbygning af ryttertropperne fra 114 eskadroner i 1740 til 192 i året 1742. Under ledelse af general von Seydlitz og von Ziethen opnåede det preussiske kavalleri stor kampkraft og bidrog afgørende til sejrene i Den anden schlesiske Krig (Hohenfriedeberg 1745) og i Syvårskrigen (Rossbach 1757). I den følgende tid forstærkedes kavalleriet yderligere. 1786 talte det 233 eskadroner (14).

Kavalleriets vækst udgjorde kun én faktor i efterspørgslen efter heste. Også artilleriet behøvede hesteforspand i stort tal, for at kunne transportere feltskyts og forstillinger. Dertil kom, at officerer ved fodfolket skulle have rideheste. Kun få europæiske lande så sig i stand til at dække deres militære behov for heste ved egenproduktion. For at kunne det behøvede de generelt en overskudsproduktion, der rakte ud over behovet for landbrugsprodukter og forudsatte yderligere avl af specielle heste med hensyn til udholdenhed, bevægelighed, kraft, hurtighed for blot at nævne nogle karakteristika. Ligesom senmiddelalderens pansrede ridders heste adskilte sig fra bondens træk- eller plovhest, så adskilte de forskellige militærenheders heste sig ved år 1830. En artilleri-trækhest skulle udvise andre bygningsmæssige egenskaber end en dragonhest, og denne igen andre end en lansenerhest (15).

Ikke alle militære krav kunne opfyldes ved hjemlig hestearter, og følgelig måtte man enten på langt sigt opbygge tilstrækkeligt med egne militære stutтерier, således som det var tilfældet i Østrig allerede i 1700-tallet (16) og Preussen i 1800-tallet, eller man måtte købe, hvad man manglede, i udlandet. Den sidste mulighed udgjorde den eneste vej til hurtig fra

bunden af at opbygge kavallerienheder. Det var den situation, man stod over for i kongeriget Belgien i 1830/1 efter landets opståen ved udskillelsen fra Nederlandene.

Regioner med overskud af kraftige heste kunne nu profitere af disse behov. Det gjaldt eksempelvis for Jylland, hvis heste først og fremmest var værdsatte på grund af deres »stærke kropsbygning« og »den dermed forbundne kraft og udholdenhed«, der gjorde dem velegnede som »træk, vogn- og kavalleri- heste« (17). Man kan derfor ikke undres over, at kongeriget Danmark ikke måtte købe en eneste remontehest (og således stod lige med Sverige, Rusland og England). Derimod var alle de tyske stater undtagen Mecklenburg, Hannover og Oldenburg, men særlig da Frankrig, Belgien, Holland, Spanien og de italienske stater henvist til opkøb af militærheste udefra. Forgæves forsøgte de med egen avl at afhjælpe denne mangel. Indkøbene til kavalleri og artilleri stillede betydelige krav til de militære budgetter. Stormagten Preussen brugte følgende beløb på indkøb af udenlandske remonter:

1815–1822 for 12.354 heste 1.047.975 reichstaler og
1823–1827 for 1.847 heste 144.764 reichstaler,

og det var uden, at transport og ekstraudgifter var beregnet (18).

Betragter man behovet for heste hos en række europæiske hæres afdelinger, bliver det tydeligt hvor højt alene det årlige behov har været. Eksempelvis havde *Preussen* 6 gardekavaleriregimenter og 32 linjekavalleriregimenter, hver med 4 eskadroner udrustet med 142 heste. Linjeregimenterne delte sig i 8 kyrasser, 4 dragon-, 12 husar- og 8 ulanregimenter. Desuden var der yderligere 9 artilleribrigader. Alene kavaleriet havde 21.584 heste. *Hessen-Kassel* underholdt 1 division »Garde-du-Corps«, som bestod af 2 eskadroner med 250 mand og 176 heste, hertil kom 2 dragonregimenter med hver 4 eskadroner med 493 mand og 351 heste, alt i alt 886 heste. – I *Hessen-Darmstadt* opviste 1 regiment »Garde-Chevaux-Legeres« 3 divisioner à 2 eskadroner; det summede sig til ialt 811 heste. – *Mecklenburg* besad kun 1 regiment »Chevauxlegères« med 4 eskadroner, altså ca. 400 heste – og landet kunne ligesom Hannover forsørge sig selv med heste. *Hannovers* hær udviste henholdsvis 1 regiment »Garde-du-Corps«, 1 garder-

kyrasserer og 1 garderhusarer, og havde desuden 1 regiment (linje-) husarer og 4 regimenter (linje-)dragoner – ialt 2.618 heste. *Frankrig* besad 44 rytterregimenter, heraf 2 karabinerregimenter, 10 kyrasser, 12 dragon, 8 lansener, 18 »chasseur«- og 6 husarregimenter, hver omfattende ca. 400 heste. Hertil kom kongehusets regimenter: 2 grenaderregimenter til hest, 2 kyrasser, 1 dragon, 1 chasseur- og 1 lansenerregiment (20). – *Belgien* opbyggede sit kavalleri med 2 kyrasserregimenter og 1 regiment »guides« (a 4 eskadroner) og 2 regimenter af både »chasseurs« og lansenerer (a 7 eskadroner). – Kongeriget *Sardinien* var kun udrustet med dragoner, nemlig 3 brigader svarende til 2 regimenter à 6 eskadroner. Hver eskadron rummede 164 heste; alt i alt var der altså tale om 2.000 heste. Om dem sagdes det i 1840, at de alle kom fra Mecklenburg, Holsten og Hannover, og at man først langsomt var igang med at forsøge at bruge hjemlige heste. – *Spanien* underholdt 1 kyrasser-, 11 ulan- og 6 jæger-(chasseur) regimenter à 4eskadroner, samlet 10.584 heste.

Leverancer af 700 til 1000 remonter, som J. Asbahs og kompagnoner udførte dem til Preussen ved 1830'ernes begyndelse, udgjorde altså overhovedet ikke noget usædvanligt, omend det naturligvis var temmelig store sendinger. Mere normalt var 100 til 200 dyr.

Man forsøgte at imødegå de enorme udgifter til kavalleriheste, som køb i udlandet skabte, ved at skabe sig eget stutteri-væsen. Herigennem blev det muligt for Preussen fra 1831 (bortset fra en lille leverance i 1833) at undgå udenlandske remontekøb. Som det fremgår af en skrivelse fra J. Ahsbahs til det preussiske remonte-inspektorat betød dette et smerteligt tab for de holstenske hestehandlere. Tabet blev imidlertid udlignet ved andre forretninger.

Civilt behov

Ikke stor af omfang, men til gengæld af stor værdi, svarende til remonteleverancerne, var salget af heste til civilt brug – ja i årene efter 1830/35 begyndte denne handel at spille en stadig større rolle.

I denne forbindelse var det ikke handelen med ganske almindelige heste, som spillede en rolle. De blev i almindelighed ikke handlet over store afstande og nedstammede fra hjemlige

racer og typer. Det, der talte, var luksushestene. For i fornemme europæiske kredse udviklede der sig en veritabel hestemani efter napoleonskrigene. Adelige fra land og by kappedes sammen med storborgerskabet om at have de skønneste og ædleste dyr til repræsentationsformål. Mange rige af adelen og bourgeoisiet var villigetil at betale enorme summer for vognheste med ens farve, tegninger, og bygning, som passede smukt sammen, og for racerene, ædle rideheste. Specielt høje var kravene i Europas datidige centre, i residensbyerne Berlin, Petersborg, Moskva, Prag, Wien, Paris og Brussel – og selvfølgelig ikke mindst i London. Og producenterne indstillede sig på dette luksusbehov. De ændrede deres avlsmål og begyndte at krydse med engelske racehingste for at skabe sig en selvstændig avlsretning (23). Det er derfor ikke forbavsende, at opkøbene af luksusheste tog til hos de slesvig-holstenske vestkystsælgere i 1830'erne. Ashbahs beretter flere steder i sin korrespondance om engelske, hollandske, franske, belgiske og italienske købmænd, som ønskede de ædle dyr og som alligevel altid var henvist til de lokale eksperterers formidlerrolle.

Handelens organisation

Hestehandelen i hertugdømmerne udspillede sig hovedsagelig på hestemarkederne. De heste, der var avlet i landet og indført fra Jylland, blev ført her hen af regionens handlende og sat til salg. Aftagerne valgte, hvad de syntes om. Aftagerne kunne være udenlandske opkøbere, der for det meste betjente sig af indfødte rådgivere, eller der kunne være tale om lokale opkøbere, som søgte at skaffe det antal egnede heste, som en udenlandsk bestiller ønskede. Også indkøbene i Jylland foregik hovedsagelig på markeder (24) – kun sjældent opsøgte holstenske handlende bønderne hjemme på deres gårde for at sikre sig særlige heste og undgå konkurrencen på markedet. Johann Ahsbahs hestehandlerkompagni brystede sig af særlig gode kontakter til avlerne og af at nå ud til ellers »ukendte områder«.

De store hestemarkeder, hvor der var præmieuddeling, er allerede nævnt. Tilføjes må dog ifølge Ahsbahs korrespondance Heide, Husum (25) og Wandsbek. Desuden må Hamburg, der var særlig vigtig for eksporten mod syd og sydøst,

nævnes (26). Hvor tætmasket nettet af hestemarkeder i her-
tugdømmerne og Hamburg var, viser de overleverede mar-
kedskalendere (27). I 1837 fandtes der alene her 143 større og
mindre markeder, som helt eller delvist tjente hestehandelen.

Et par oplysninger fra 1830 giver os et indtryk af omsæt-
ningen på markederne. Således blev der på Randers marked i
februar solgt 1000 heste til eksport, i marts igen 1000 og i juli
omkring 400. Priserne lå mellem 70 og 120 rigsbankdaler (28).
– På markedet i Vejle så man »et temmeligt antal Heste«;
priserne var her mellem 70 og 115 rigsbankdaler. – I Thisted
var der ikke særlig mange heste til salg, men priserne på de
største gik op til 170 rigsbankdaler. – I Skive var der gode
heste og »ogsaa Kjøbere nok, saavel fra Holsteen som fra
Sjælland«. Omkring 150 blev udført, idet det dog bemærkedes,
»at kort i Forveien vare over 200 Stkr. herfra Omegnen ud-
førte til Hestemarkedet i Husum den 24 Mai næstforhen«. –
Fra Horsens solgte man ca. 200 heste for 80 til 130 rigsbank-
daler stykket. – Om alle disse jyske markeder bemærkedes
det, »at i Almindelighed de bedste af de sælgende Heste findes
i Kobler, som tilhøre mindre Hestehandlere, der have bereist
Omegnene og gjort Indkjøb forud, og nu sælge snart med mere,
snart med mindre Fordeel, til de større Hestehandlere«.

Forretningernes omfang oversteg, særlig ved store remonte-
leverancer, i almindelighed en enkelt handlers kapacitet. Med
henblik på enkelte leverancer, men også for længere tid, dan-
nedes derfor sammenslutninger af handlende, »Handelscom-
pagnier«, der i samarbejde afviklede handelen: nogle af delta-
gerne kunne være aktive ved indkøbene og andre ved den
mere købmandsmæssige del af transaktionen, eller alle kunne
dele opkøbene mellem sig. Fortjenesten blev delt lige mellem
alle kompagnoner.

Johann Ahsbahs havde i det mindste siden 1830'erne »Com-
pagnie« med fire partnere: med sin broder Peter, med Thomas
Harms fra Bekenreihe, med Jakob Scharmer fra Horstmoor og
Joachim Olde fra Süderau. Ahsbahs skrev om dem: »Køb-
mændene her kan egentlig nu deles i to parter. Den ene af dem
danner jeg og mine kompagnoner; det er en søn af den gamle
Scharmer på Horstmühle, en søn af den gamle Joachim Olde
og Harms og min broder Peter Ahsbahs. Vi besørger og klarer
alt selv, og bror Claus opkøber så meget han kan og leverer det
til mig. Den anden part består af Vahlerts svigersøn, der også

er en søn af Joachim Olde. Der er ingen andre at vende sig til her i landet, når noget skal ydes.« (29) Konkurrencen var intens. Fra februar 1832 »har Herrerne Jacob Scharmer, Joachim Olde og Harms forbundet sig med Her Jacob Olde med adskillige mindre leverancer« (30) og de forsøgte nu at overføre de gamle forretningsforbindelser – til skade for Ashbahsbrødrene. »Af hvilken grund Her Scharmer har gjort dette, kan jeg ikke gætte, da vi overhovedet ikke har vekslet et ubehageligt ord eller nogensinde har haft ubehageligheder med hinanden efter en afsluttet handel« (31). Årsagen til skiftet skal man muligvis finde i Oldes og Scharmers nære familieskab til Jakob Olde (henholdsvis broder og svoger). Jakob Olde gjaldt for at være (32) – og var vel også (33) – den største hestehandler og -avler i Elbmarsken, så Johann Ahsbahs forhold til Olde og hans store »Compagnie« var langt fra uden spændinger. Trods alt lykkedes det dog Ashbahs at hævde sig godt ved siden af Olde i årene op til 1840, først og fremmest fordi han kunne støtte sig ganske til familiegruppen (broder Peter, sønner og nevøer, »svoger« Peter Clüver) og Thomas Harms snart igen søgte ind i hans forretningsfærer.

Det var dog ikke alle forretninger, som afvikledes i »compagniets« rammer. Ved siden af de fælles handler drev de enkelte deltagere stadig handel for egen regning.

Handelspartnerne, der solgte hestene, kom fra hele Jylland, særlig dog fra hertugdømmernes vestkystregion. I enkelte tilfælde blev der også købt heste fra andre egne – bl.a. fra Østholsten. Ved indkøbene i Jylland ser det ud til, at opkøbet direkte fra bønder dominerede; på markederne i hertugdømmerne traf man snarere handlere eller handelsbønder. – Køberne kom bogstavelig talt fra alverdens lande, idet det dog er tydeligt, at den preussiske remonteinspektion fra 1830'ernes begyndelse vejede kraftigt til, for senere at afløses som dominerede af franskmænd, belgiere, italienere og bøhmere. Ride- og vognheste i enkeltkøb solgtes til mange steder. Hamburgere, mecklenburgere, hollændere, belgiere, franskmænd, italienere, men også handlende fra Brandenburg (Berlin !), Sachsen og Frankfurt, optrådte ved siden af en god del englændere og købte op på markederne i Neuenbrook, Hamburg og Wandsbek, hvis de ikke direkte trådte i forbindelse med de lokale handelsmænd.

For Ahsbahs handel var ud over remonteinspektør Beier og

hans berlinske stab en franskmand og en belgier af særlig betydning. Franskmanden var Lion Moyse fra Vaucouleurs, belgieren kom fra en forstad til Bruxelles ved navn Ixelles og hed Noël Cousin. Det var dem, han korresponderede allermest med, og dem har han antagelig også solgt de fleste heste til. Blandt de to var i hvert fald Moyse jøde – på linje med en stor del af de øvrige handlende, der ses at have være jøder eller kristnede jøder: Ezechiel fra Brandenburg, Henschel fra Dresden, Leib Peine, Leib Selnitz, de to Cerfs, Hesse ... de er alle jødiske navne. Og Ahsbahs sagde det engang selv, da han i anledning af et fransk remontekøb talte om »hele den franske jødehistorie«. Ahsbahs havde – som han f.eks. bemærker det i tilfældet Israel Philipp Réé – ingen tendens til antisemitisme: »Hamburgeren (Réé) er også et prægtigt menneske!« (34). At han som alle andre betegnede et bestemt kneb som et »jødefif«, er kun et udtryk for den gængse vurdering, at jøderne angav tonen i datidens handel med heste (og kvæg (35)).

De heste, som var købt på markederne, blev først drevet hjem af de lokale handlende og opstaldet eller jaget på græs indtil næste mulighed for salg. De fremmede købere sørgede derefter for snarlig afgang mod bestemmelsesstederne. Hestene sattes sammen i kobler og blev i dagsmarcher drevet bort af hestekarle, der var udstyret med tilstrækkelig penge til foder, overnatning, føde og told. Et kobbel omfattede i reglen 8 til 24 heste. En dagsmarch var gerne 50 til 60 km. For både de hjemlige og de udenlandske handelsmænd drejede det sig om at holde udgifterne nede for at hæve profitten. Hver dag, hvor der skulle betales foder, et hvert afbræk, kostede penge og mindskede fortjenesten, omend der ikke var nogen fast pris på luksusheste. Det var anderledes med remonterne. Her fastsatte den ansvarlige regering en maksimalpris, som ikke måtte overskrides. Med remonterne blev det altså i udpræget grad af betydning at trykke opkøbspriserne for at få en fornuftig fortjeneste og for hurtigst muligt at lade hestene mønstre hos de forskellige indkøbere (delvist medlemmer af remontekommissionerne (36)), så dyrene kunne bringes videre til de respektive remontedepoter (37).

Vi møder for det meste Ahsbahs som mellemhandler, som opkøber for en række større og mindre handelsfolk, der solgte hestene videre. Lejlighedsvis blev vor handelsmand dog aktiv også som leverandør til slutaftagere. Til hans kunder hører da

adelige og borgerlige godsejere, officerer og embedsmænd (38). Disse forretninger må dog nærmest anses for undtagelser; hovedparten af afsætningen gik til andre hestehandlere.

Nu og da kom det til klager – hestesygdomme eller skader kunne undgå selv den kyndigste handelsmands opmærksomhed, hvis han kun betragtede hestene i kort tid. Ahsbahs selv prøvede ikke at snyde. Det var hans moral for meget imod og sikkert også de langfristede perspektiver, som han drev sin handel efter (39). Ved reklamationer viste han sig storsindet, men afviste dog energisk klare forsøg på uretmæssig berigelse. Han gav ikke noget væk, og det måtte hans kunder, på trods af al hans »redelighed«, også vide.

Pengeforretninger

Indenfor Ahsbahs & Co's hestehandel indtog pengeforretninger en betydningsfuld plads.

Betalinger på markederne skete overvejende i rede penge. Ved kontantbetaling benyttede man indenfor Det tyske Forbunds område handelsmønter, som var ansat i preussiske sølv- (Taler, Konventionstaler) og guldmønter (Friedrichsd'or). I handelen med det europæiske udland var de franske guldmønter louisd'or og napoleond'or gængse. I hertugdømmerne samt i Hamburg og Lübeck regnede man i reichstaler (til 48 schilling kurant) eller bankomark; i kongeriget Danmark og Slesvig herskede de upopulære rigsbankdalere (til 30 schilling kurant). Nu var det imidlertid ikke alle de transaktioner, der forekom i forbindelse med hestehandelen, som klaredes med rede penge. Hvis de handlende kendte hinanden gennem et langvarigt samarbejde, anså de hinanden for at være kreditværdige, og så blev forretningerne afviklet uden kontanter, gennem forskrivninger, anvisninger og vekslers. Vekslens udgjorde i denne forbindelse den handelsretslig mindst komplerede form.

Både til transaktioner med og uden rede penge havde man behov for pengevekslere eller bankierer. Det naturlige centrum for de nordlige transaktioner dannede Hamburg, hvor pengemændene helst skulle have en konto i Hamburger Bank, som gjorde vekseloverførsler langt lettere. På denne måde blev pengetransaktioner enklere, for de hamburgske købmænd

kunne hurtigt få de nyeste oplysninger på børsen, hvor man to gange om ugen fastsatte vekselkurserne, samtidig med at de for det meste havde egne forbindelser med fjerntboende bankierer. Næsten alle de hamburgske bankierer var i øvrigt såkaldte »merchant bankers« (41), dvs. de drev på en gang købmandskab og bankvirksomhed. Samtidig forekom der dog specialiseringer, der nåede den rene vekselervirksomhed.

De beløb, som Ahsbahs holdt klar og stillede til rådighed for sine kompagnoner i deres jyske opkøb, organiseredes hovedsagelig af to hamburgske bankierer. Den ene var Israel Rée fra det dansk-tyske bankierfirma Rée, der arbejdede ud fra hovedkontoret i Århus med filialer i Ålborg, Randers, Altona, Hamburg og Frankfurt a. Main (42). Den anden var Jahncke & Sutor, senere kun Johann Philipp Nicolaus Jahncke (1830–38). Ved siden af benyttede man sig af købmænd i Haderslev (Andreas Christian Juhl) og Flensborg (Ebsen & Jacobsen), for der at kunne modtage overførsler fra de hamburgske bankierer. Denne form for overførsler uden brug af rede penge ser ud til at have betalt sig. Det er uklart, hvorfor I. P. Rée – der jo af Ahsbahs betegnes som »et prægtig menneske« – fra februar 1831 ikke mere spillede nogen rolle som kapitalformidler (han døde først 1835), og hvorfor Jahncke & Sutor tilsvarende tildeles en stadig væsentligere plads. Senere optoges ud fra familiære grunde forbindelser til firmaet Pruter & Wulff. De forblev dog uden større betydning.

I Hamburg fandt man store og betydelige bankhuse som Chr. Matth. Schröder & Co, Joh. Berenberg & Gossler, Hesse, Newman & Co, Haller, Söhle & Co, Salomon Heine, M. M. Warburg & Co, Conr. Hinr. Donner eller Lutteroth & Co. Ingen af disse havde Ahsbahs forbindelser med, skønt hans omsætnings omfang egentlig ikke dikterede ham at holde sig fra det, for de forretninger han havde med først nævnte to bankierer var meget betydelige. Alene med J. P. Jahncke havde han mellem 1829 og 1840 forretninger på 360.000 bankomark, og hos I. P. Rée løb det i januar 1830 op til 74.249 bankomark. Tager man for dette år omsætningen hos begge bankfimaer under et, kommer det for to købskampagner op på over 100.000 bankomark. I sammenligning med de store bankierer og deres årsomsætning bliver disse summer, der er enorme indenfor rammerne af Krempemarskens landbrug, dog sat i perspektiv. Johann Berenberg & Gosslers bankfor-

retninger balancerede i 1815 med 901.854 bankomark, 1830 med 477.273 og 1840 med 1.659.172 (43).

I den internationale omsætning forblev vekslen det gængse, for det meste i form af tratten, den trukne veksel. Samtidig benyttede de udenlandske partnere dog på deres side bankhuse som N. Cousin, der havde forbindelse til Nijpels i Amsterdam, og L. Moysse der betjente sig af det nordvestfranske firma Goudchaux frères. Firmaet les fils de Garçon-Jacob Goudchaux blev grundlagt i 1831, og i december 1833 blev der officielt oprettet kontrakt ved handelsretten i Paris mellem Michel Goudchaux i Strassburg/Strasbourg, Isaac Goudchaux i Nancy og Jules Goudchaux i Paris. Firmaets hovedsæde var vo. 9, rue Vendome i det jødiske kvarter i Paris. Det bestod i uforandret skikkelse fra 1842 til 1848, hvor det opløstes; Jules blev likvidator for alle forretninger i Nancy, Michel klarede denne opgave i Paris. Strukturelt er der klare ligheder med firmaet Rée i Jylland og Tyskland.

Vekselforretningerne strakte sig videre end den rene kredit, trukket på en enkelt person. Papirerne blev også handlet på Hamburgs børs. I almindelighed fik Ahsbahs ingen problemer med sine partners betalinger – isoleret var et tilfælde, hvor en veksel gik til Belgien til protest (44).

Da de enkelte forretninger blev afviklet i rede penge på hestemarkederne, havde man behov for store mængder kontanter. I Ahsbahs breve træffer man flere gange på problemet (45). Pengene måtte medbringes fra Hamburg i gunstigst mulige form, dvs. overvejende i form af schillinge og halve og mindre brøkdele af talere, eller de måtte stå klar hos en lokal købmand. Af og til forekom det ved disse transaktioner, at der manglede penge i poserne – et eksempel på det skildres således i brevbogen fra 1834 (46). At man af og til kunne tælle galt var klart (47), det skete selv for den nøjeregnende Ahsbahs.

Ud over de større og mindre pengeforretninger havde Ahsbahs overførsler via bankanvisninger, »conto-courant«, med slægtninge, venner og bekendte. Omfanget af disse transaktioner var sjælden særlig stort og kom normalt ikke over et par tusind kurantmark. Uafhængigt af disse kortfristede – og netop løbende – pengebevægelser arbejdede Johann Ahsbahs også med penge fra hypoteklån i sin gård og fra gældsbreve.

På denne baggrund kunne man måske tro, at Ahsbahs var en pengetrængende handelsmand og landbruger. Imidlertid

modsvarede den kraftige låntagning af en betydelig långivning. Af regnskabet kan man se, at udlånenes samlede omfang løb op på 6–10.000 mark. De betydeligste debitorer kom fra nabolaget (Steinburg, Grevenkop, Hohenfelde og Kremppe) og fra familieskabet.

Johann Ahsbahs pengetransaktioner tjente i første række til at finansiere handelen, i anden række til at sikre og udvide jordbesiddelser, og kun i tredje række til at opnå renter af overskydende kapital. Udlånene skulle i det væsentlige kun sørge for at slægtinge, venner og bekendte med relativt små lånesummer kunne klare forbigående krisesituationer. Udlånene havde for det meste længere løbetider end kreditoptagelserne. Kredit var – først og fremmest efter den store agrar-krise i 1820'erne – igen til at få som følge af landbrugets stigende indtjening.

Landbrug

Johann Ahsbahs landbrug lader sig kun analysere brudstykkevis. Af de forskellige indførsler bliver det dog tydeligt, at den landbrugsmæssige aktivitet tager til i forhold til den rene hestehandel. Dette gælder særlig for 1840'erne, hvor Ahsbahs blev klar over, at stærkt stigende priser på agerbrugsprodukter, herunder hestefoder, gjorde det nødvendigt at indskrænke hestehandelen. I denne sammenhæng må også et sidste jordkøb i 1844 ses.

Og endnu et faktum må bemærkes: Lige så meget Ahsbahs engagerede sig i hestehandelen, lige så lidt gjorde han for avlen. Hvor Jacob Olde i stort tal udbød hingste til bedækning overalt i Holsten, holdt Ahsbahs (og iøvrigt også broderen Peter og »svogeren« Clüver) sig stort set tilbage på dette område. I stambogen nævnes han kun som ejer af tre bedækningshingste:

– Hingsten SALADIN, *1834, lysebrun uden aftegninger, af SEVERIN, opdrættet af Claus Thumann, Uhrendorf; 1838 Michael Thumann, 1841 Johann Ahsbahs; præmieret og brændemærket, 1836 Wilster 1. præmie, 1840 Itzehoe 1. præmie; opstaldet i Uhrendorf 1836–40, Hohenwestedt 1841 ff. – Hingsten HERKULES, *1838, mørkebrun med hvid krone bag, af YOUNG COLOSS, opdrættet af Johann Bartels, St.

Annen; 1840 Johann Ahsbahs; 1841 Itzehoe 1. præmie; opstaldet Hohenwestedt 1841–42 Hohebrücke 1843 Bunsöh 1844–45. – Hingsten HERODOT, *1839, blåskimmel, avlet i Ditmarsken; 1842 Johann Ahsbahs; opstaldet Hohenwestedt 1842.

Således kan Ahsbahs ikke høste de avlsmæssige laurbær, som har hævet Olde til et højere ry i hestenes historieskrivning.

Sammenfatning

Johann Ahsbahs er en for sin tid usædvanlig person: Han begynder småt som gårdmand – skønt han kommer fra et større brug – og erhverver gennem sin økonomiske succes i første halvdel af 1800-tallet et betragteligt areal. Han driver et ganske konventionelt landbrug. Hvad der virkelig gør ham til noget særligt er en vidtrækkende hestehandel, som drives alene og sammen med slægtninge og fremmede kompagnoner. Hans kunder kommer fra områder, der aftager »holstenske heste«, dvs. hovedsagelig jyske heste. Han har forretningsforbindelser til handlere fra alverdens lande: Mecklenburg, Preussen, Sachsen, Hessen, Rusland, Bøhmen, Italien, Frankrig og Belgien. I denne forbindelse spiller remontehandelen med større styktal og senere handelen med luksusheste en dominerende rolle. Særlig intensive handelsforbindelser forbinder ham med Lion Møyse fra Vaucouleurs i Lothringen/Lorraine og Noël Cousin fra Ixelles uden for Brüssel. Af betydelige konkurrenter er der kun en, nemlig Jakob Olde i nabobyen Neuenbrook, der var kendt for sin vidtspændende avlspolitik. På linje med ham er Johann Ahsbahs og hans handelspartnere blandt tidens største holstenske hestehandlere.

Han har tætte kontakter til Hamburgs »merchant bankers«, som giver ham adgang til det europæiske pengemarked. Her betjener sig af den jødiske bankier Rée såvel som vekseleren Jahncke. Ved indkøb på de jyske og slesvig-holstenske markeder var kontantbetaling fremherskende; i den internationale omsætning spillede den trukne veksel, tratten, den

vigtigste rolle. Ahsbahs & Co's pengeomsætning var meget betydelig; den løb til tider op til en fjerdedel af omsætningen i et af de største bankhuse i Hamburg.

Den økonomiske succes skaffede ikke kun Johann Ahsbahs en position som en vigtig kommunal repræsentant i sin hjemby Grevenkop og i »Kremper-Marsch-Kommüne«. I 1835 valgtes han også til medlem af den holstenske stænderforsamling og tog livligt del i rådslagningerne her, omend han ikke hørte til de fremmeste debatører. Men trods alt blev han ved forbedelsen af den nye toldlov for hertugdømmerne samtalepartner for de københavnske embedsmandsspidser, der arbejdede på på forhånd at fjerne alle hindringer for toldreformen.

Ahsbahs var en boglig dannet mand, skønt han sikkert var autodidakt. De efterladte optegnelser (2 regnskabsbøger og 1 brevbog) giver oplysninger om hans økonomiske aktiviteter og kaster også lys over hans offentlige hverv og privatliv. Familien spiller en stor rolle – Ahsbahs var bestemt ikke kun en køligt beregnende hestehandler, men fremstår også som en omsorgsfuld familiefader og engageret medlem i en stor familie med med mange svigerinder og svogre. Økonomisk succes uden overmod var hans mål – stadig frygtede han økonomiske katastrofer, som den konkurs, der i 1838 ramte broderen Claus. I sådanne tilfælde kunne han også inden for familiens rækker optræde temmelig barsk og rent ud sige nej til anmodninger om kredit. Og dog understøttede han broderen og hans familie efter konkursen – omend tænderskærende.

Johann Ahsbahs er ikke en typisk repræsentant for Krempermarskens landbrug i forrige århundrede; dertil indtog handelen for stor en plads i hans økonomi. Den typiske bonde i regionen drev ganske vist også handel, men var dog i første række landbruger. På denne tid (1800–1850) satte systemet med mæglere, som bragte korn, kvæg, heste og tjenestefolk til kunden, sig igennem; det mest markante eksempel finder man i kommissionærerne på Altonas kvæg- og Hamburgs hestemarked. Mæglersystemet bevirkede, at de fleste landbrugere vendte sig fra egentlige markedstransaktioner – og lagde således grunden for de slette erfaringer, som kom med den fornyede vending mod markedet i økonomiske krisetider (1920'erne). – Hvad angår økonomisk position, formue og repræsentation ligner Ahsbahs på den anden side sine rige naboer.

Fundet af hans optegnelser, der skal udgives i uddrag, er for så vidt kun et brudstykke til udforskningen af en mikroregional økonomisk og social historie. For den slesvig-holstenske landbrugs- og handelshistorie derimod giver dette kildemateriale et helt usædvanligt indblik i en sektor, hvis betydning hidtil er forblevet upåagtet – da analyser af private kilder endnu repræsenterer en undtagelse i landets økonomi- og socialhistoriske forskning. Og også i forhold til jysk og dansk landbrugshistorie i det hele taget kan det forelagte materiale forhåbentlig tilskynde til fornyet beskæftigelse med hestehandelens historie og måske ligefrem til en samlet fremstilling af emnet.

Noter

Tyske citater er normalt oversat til dansk.

1. Feks. C. Bjørn, 1810–1860, i: Det danske landbrugs historie, Bd 3: 1810–1910. Kbh. 1989, s. 1–192.
2. Jorden fra Steinburgs tidligere ladegård, der havde været forpagtet siden 1729.
- 2a. Ahsbahs hus brændte 1828 og nybyggedes i repræsentativ T-husform.
3. Jfr. Briefbuch Nr. 56: »Die Kaufleute theilen sich hier eigentlich jetzt (1831) in zwey Partheien: Die eine bin ich mit meine Compagnons ... Die zweyte ist der Schwiegersohn von Vahlert ... Der hat nun mit vielen Compagnie, welche einkaufen und einzeln mit ihnen umstehen. So ist die Lage der Dinge. *An keinen andern kann sich hier im Lande gewendet werden, wenn etwas geleistet werden soll.*»
4. A. C. Gudme: Schleswig-Holstein. Bd. 1. Kiel 1833, s. 142. Disse tal, som Gudme har overtaget fra fra Niemanns Handbuch der Schleswig-Holsteinischen Landeskunde, står i modsætning til C. Bjørns vage ansættelser (note 1 anf arb. s. 47): »Det er beregnet at udførslen af heste over grænsen sydpå i 1820'erne beløb sig til ca. 3.000 heste årligt.« Også J. Iversen (Beyträge zur Kenntniss der schleswig-holsteinischen Landwirtschaft, Augustenburg 1819, s. 113) har fra velorienterede kilder overtaget høje eksporttal: 1795 11.000; 1797: 16.000).
5. Samme fejl begik G. Ahsbahs: Geschichte der Pferdeucht in den holsteinischen Marschen, i stambogen (Gestütbuch), II, s. XXXIX–L, her s. XLVII, da han skrev: »En optegnelse fra året

1834 bevidner, at blandt de 1200 til 1250 heste som bragtes til Hamburgs marked havde Krempe og Wilster marsk leveret flertallet af luksushestene«. Dermed er det kun bekræftet af markegnene var bosted for de betydeligere handlende, men ikke at de egentlige avlsegne lå her.

6. Staatsbürgerliches Magazin (herefter: StM). 1831, efter s. 692.
7. StM (1836), efter s. 91.
8. Neues Staatsbürgerliches Magazin, 10 (1841), efter s. 540.
9. C. v. Warnstedt: Das Wesen und die Bedeutung der lebendigen Feldbefriedigung. Lübeck 1864, s. 116 ff.
10. Den nye danske landbrugshistorie berører ikke den økonomiske betydning af denne tids eksport af heste og kreaturer (jfr. C. Bjørn, note 1). Oksehandelen har derimod i almindelighed i de sidste 100 år stået centralt i dansk landbrugshistorie, jvfr. bl.a.: J. Madsen: Studehandelens historie i Danmark. Kbh. 1908. Poul Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16-århundrede. Med særligt henblik på dansk okseeksport. Århus 1971. Poul Enemark: Oksehandelens historie ca. 1300–1700. Særtryk af Sortbroget kvæg – baggrund og udvikling i Danmark. Viby 1983. H. V. Gregersen: Studedrift og toldopkrævning i middelalderen langs den sønderjyske hærvej. Sønderjyske Årbøger, 1973, s. 5–13. J. Holdt: Et vestslesvigsk studehandelskompagni 1813–1814. Sønderjysk månedsskrift, 25, 1950, s. 165–173.
11. Desværre kan hverken af den kronologiske eller den systematiske samling af forordninger se det tidspunkt, hvor markedet bevilgedes. I 1796 eksisterede det endnu ikke: Verzeichnis der Märkte in den Herzogtümern für 1796. Oldenburgischer Kalender auf das Schalt-Jahr Christi 1796. Oldenburg 1795, s. 143 ff.
12. G. Ahsbahs: Die Pferdezzucht in der Kremper Marsch nebst Stuten-Stammregister, statistischen Nachrichten und 12 Bildern von Pferden in der Kremper Marsch. Kiel 1886, s. 40.
13. Den første importerede engelske avlshingst var »Catrick« (født 1819, nummer 7 i stambogen), som fulgtes af skimlen »Wesley«, der også var født 1819 (nr. 9).
14. Jfr. artiklen Kavallerie i Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte, bd. 1, Berlin 1985, s. 366–373.
15. De preussiske mindstemål var efter 1830 for:

Garde-du-Corps	5 fod 2 tommer
Kyrasserer	5 fod
Lette garde og ulaner	4 fod 11 tommer
Dragoner og husarer	4 fod 10 tommer
Artilleri (trækheste)	5 fod 2 tommer og
Artilleri (rideheste)	4 fod 10 tommer

 Jfr. G. Ahsbahs: Ein weiterer Beitrag zur Geschichte der hol-

- steinischen Pferdezeit, i: Gestütbuch der holsteinischen Marschen, bd. 6, Elmshorn 1908, s. 13*-130*, her s. 99*.
16. Alligevel havde Østrig så sent som i 1831 brug for udenlandske remonter, »et par tusind rytter- og dragonheste«, som J. Ahsbahs skriver i brevbogens nr. 55.
  17. A. C. Gudme (som note 4), s. 141. Jfr. også C. Søndergaard: Den jyske hesteavlshistorie. Odense 1907 og B. Jensen: Den jyske hest, i: Jydsk Maanedsskrift, 1911, s. 23-38.
  18. G. Ahsbahs (som note 15), s. 103*, efter E. O. Mentzel: Die Remontierung der preussischen Armee in ihrer historischen Entwicklung ... Berlin 1845.
  19. Her opføres kun de stater, der nævnes i Ahsbahs brevbog. Grundlaget er oplysningerne i: Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit oder neueste encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe. Udg. af H. A. Pierer, 2 opl., 34 bind og 6 suppl.bind. Altenburg 1840-1853.
  20. Behovet må have været enormt. J. Ahsbahs skriver i sin brevbog (nr. 74): »Det har stået i aviserne, at Frankrig forlanger 20.000 heste«.
  21. Brevbogens nr. 69.
  22. F.eks. med Frankrig: »Gennemdriften af heste varer ved; man hævder, at samme for størstedelen skal være bestemt til remonteheste i den franske hær. En enkelt hestehandler i nærheden af Itzehoe har angiveligt fået i opdrag af den franske regering at købe 1.600 heste til nævnte formål.« Itzehoe Wochenblatt (i det flg. forkortet IW), 1853, sp. 1413.
  23. For avlshistorien se de udførlige redegørelser, som Ahsbahs har givet i de første avlsbøger fra den holstenske marsk. Den egentlige diskussion om hesteavlens forbedring i Slesvig og Holsten startede - efter tidligere fremstød - først i større målestok i 1840'erne. Jfr. f.eks. artiklerne i IW: »Ein paar Worte zur Vertheidigung der Holst. remontenpferde« (1844, sp. 41); »Landespferdezucht« (1844, sp. 167-170); »Die Remontepferde« (1844, sp. 199-201); »Die Pferdezeit betreffend« (1844, sp. 231-233); »Versuch einer gemeinfasslichen Anleitung, die Verbesserung unserer Pferdezeit aus dem natürlichen und praktischen Gesichtspuncte aufzufassen« (Beilage zum IW landwirtschaftlichen und gemeinützigen Inhalts, 5 (1844), s. 39-40, 46-56); »Herr Lorenzen und unsere Landespferdezucht« (1844, sp. 391-392); »Die Landespferdezucht betreffend« (1844, sp. 487-488); »Ein paar Worte über veredelte Pferdezeit« (1844, sp. 685 ff); »Landespferdezucht« (1845, sp. 1531); »Landespferdezucht« (1846, sp. 253); »Die Landespferdezucht betreffend« (1847, sp. 251), »Landespferdezucht« (1848, sp. 274).
  24. Jfr. f.eks. listen over markeder i Skriv- og Reise-Calender for det

- Aar efter Christi Fødsel 1835, Københavns 1834, samt beskrivelsen af markederne i året 1830 i Maanedsskrift for Hesteavl og Hestehold, 1831, s. 77–81.
25. Jfr. I. E. Momsen: Die Bevölkerung der Stadt Husum von 1769 bis 1860. Versuch einer historischen Sozialgeschichte. Kiel 1969, s. 237. Her tillægges hestemarkedet i Husum ingen særlig betydning, men det har dog været ganske vigtigt. Således skriver Ahsbahs (brevbogen, nr 82): »Om godt 3 uger (16.–17. maj) er der et marked i Husum, som er det vigtigste, som vi har på denne årstid«. – Men naturligvis var Husum rolle som markedsby for oksehandelen dominerende.
  26. E. v. Lehe: Die Märkte Hamburgs von den Anfängen bis in die Neuzeit (1911). Wiesbaden 1966, bemærker til Hamburgs rolle: »I det 19. århundrede udviklede der sig et nyt hestemarked i bydelen St. Pauli takket være et initiativ fra kvægkommissionæren og hestehandleren Johann (korrekt er: Claus, LS) Olde. Efter 1826 afholdtes det ved Schulterblatt, nær grænsen mod Altona, tre gange om året, i januar og før påske. Gennem markedsberetninger fra den stedlige markedsfoged er vi godt underrettet om det betydelige antal heste, der blev drevet hertil og solgt, særlig på vintermarkedet. De stammede hovedsagelig fra det nordelbiske område, inklusiv Jylland, dog også fra Mecklenburg og Hannover. Det ry, som de vogn- og arbejdshestes der solgtes her fik, førte allerede i 30'erne til, at købere fra landene Holland, Belgien, Frankrig, Schweiz og Italien foretog betydelige opkøb af remonte- heste til kavalleriet og de dele af hæren, der benyttede træk- heste.« (s. 80).
  27. Verzeichniss gesammter im Volkskalender der Herzogthümer für das Jahr 1837 aufgeführten in- und ausländischen Märkte, i: IW, 1837, sp. 184–186, 244–246, 598–600, 922–924. Se også Rundbrief des Arbeitskreises für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, 16 (1982), s. 16–20.
  28. Jfr. note 24.
  29. Brevbogen nr. 56.
  30. Brevbogens nr. 69.
  31. Brevbogens nr. 73.
  32. Se f.eks. IW, 1833, sp. 12; 1834, sp. 14; IW, 1840, sp. 1229. Stambogen (som note 5), Bd. 1. W. Lötje: Aus der Vergangenheit Neuenbrooks. Neuenbrook 1937, s. 50–55.
  33. Bare en sammenligning mellem de to konkurrenters husstandes størrelse i 1835 viser dette:

Jakob Olde

Hustru Margaretha

4 børn

13 mandlige tjenestefolk

Johann Ashbahs

Hustru Catharina

8 børn

3 mandlige tjenestefolk

5 kvindelige tjenestefolk

1 kvindelig tjenestepige

1 staldmester

1 huslærer

LAS Abt 415, nr. 5413.

34. Brevbogen, nr. 26. På dette punkt adskilte han sig i øvrigt fra andre købmænd i hertugdømmerne. Købmanden Otto Friedrich Ahlmann (1786–1866) fra Gråsten skrev således 1840 til sin søn: »Jeg vil ikke have noget at gøre ... med Rée. Jeg tror nu engang ikke på jøder. Du må kalde det en fordom eller hvad du vil«. – H. Hagenah: Wilhelm Ahlmann. Das Lebensbild eines Schleswig-Holsteiners. Kiel 1930, s. 6.
35. Jfr. M. Richarz: Viehhandel und Landjuden im 19. Jahrhundert. Eine symbiotische Wirtschaftsbeziehung in Südwestdeutschland. Menora. Jahrbuch für deutsch-jüdische Geschichte, 1, 1990, s. 66–88.
36. F.eks. i Preussen: »Remonterne besørger for det meste i indlandet af officerer, som er specielt bestemt hertil, med en general som inspektør og en stabsofficer i spidsen for hver remontekommission. Hestene bringes så i remontedepoter, af hvilke hvert arme-korps har et, og fordelt herfra.« – Pierers Universallexikon, bd. 23, s. 462.
37. I den preussiske armé var der et for hver af de 8 armékorps. 4. A. K. (Magdeburg) havde depot i Havelberg, 7. A. K. (Münster) i Minden/West.
38. F.eks. Johann Rudolph von Bülow (amtmand i amterne Bordes-holm, Kiel og Kronshagen), Hinrich Gysbert Mannhardt (ejer af kancelligodset Hanerau), Magnus Joachim greve af Scheel-Ples-senm (ejer af det adelige gods Sierhagen), toldkontrollør Zachau fra Glückstadt.
39. Også Ahsbahs venskabelige forbindelser til Claus Olde, der var en af fortalerner for en politimæssig regulering af Hamburgs heste-marked til beskyttelse af køberne, taler for en særlig holdning i denne sag.
40. Brevbogen nr. 100, 128, 159, 200, 215.
41. Jfr. M. Pohl: Hamburger Bankengeschichte. Mainz 1986. W. Be-heim: Der Merchant-Banker als Banktyp in Deutschland (Ham-burg). Aufstieg, Glanz und Niedergang. Frankfurt 1971 (manu-skript).
42. Jfr. J. Fischer: Hartwig Philip Rée og hans slægt. København 1912, s. 40 f.
43. M. Pohl (som note 41), s. 65.
44. Brevbogen nr. 57 og 62.
45. Brevbogen nr. 6, 109, 138, 164, 167, 169, 182, 213 og 281.
46. Brevbogen nr. 164 og 165.
47. Brevbogen nr. 201.